

ПРО СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ПСЕВДОНІМНОЇ НОМІНАЦІЇ

У статті йдеться про особливості вибору псевдонімів як номінативних одиниць з огляду на той факт, що номінатор — це мовна особистість, яка діє відповідно до об'єктивно-суб'єктивних чинників і ситуативно-прагматичних умов комунікації, соціального й психологічного контексту спілкування, особистих інтенцій. Водночас людина — це істота суспільна, що використовує одиниці мови як типовий представник певної національної спільноти й учасник, пасивний чи активний, актуальних соціальних подій різного характеру. За допомогою псевдонімних одиниць людина реалізує як колективні, так й індивідуальні «враження» про об'єкт називання, використовує їх в інактивній функції (езотеричній, аксіологічній, символічній, атрактивній, експресивній, кумулятивній), чим засвідчує динамічність названої мікросистеми пропріонімів і необхідність їх різноаспектного дослідження.

Ключові слова: псевдонім, мовна особистість, соціальний аспект номінації, функції псевдоніма.

Щербакова Н.В. О социальных аспектах псевдонимной номинации. В статье речь идет об особенностях выбора псевдонимов как номинативных единиц с учетом того, что номинатор — это языковая личность, которая действует в соответствии с объективно-субъективными факторами и ситуативно-прагматическими условиями коммуникации, социальным и психологическим контекстом общения, личными интенциями. Одновременно человек — это существо общественное, использующее языковые единицы как типичный представитель определенного национального сообщества и участник, пассивный или активный, актуальных социальных событий различного характера. С помощью псевдонимных единиц человек реализует как коллективные, так и индивидуальные «рефлекси» на объект называния, использует их в другой функции (эзотерической, аксиологической, символической, атрактивной, экспрессивной, кумулятивной) и таким образом презентует динамичность названной микросистемы пропріонимов и необходимость их разноаспектного исследования.

Ключевые слова: псевдоним, языковая личность, социальный аспект номинации, функции псевдонима.

Shcherbakova N.V. About Social Aspects of Pseudonymic Nomination. The article deals with the peculiarities of choosing pseudonyms as nominative units in view of the fact that a nominator is a linguistic identity, who acts in accordance with objective and subjective factors, situational and pragmatic circumstances of communication, social and psychological context of communication, personal intentions. At the same time a person is a social being, using language as a typical representative of a certain nation. He is also a participant, passive or active, of various social events at a certain period of time. With a help of pseudonymic units a person realizes both collective and individual "reflection" on the subject of naming, changes their main function applying a new one (esoteric, axiological, symbolic, attractive, expressive, cumulative) and thus presents the dynamics of pseudonymic microsystem and the need of all-round research. Pseudonyms are used to identify or hide a real and a virtual person, to point out special features of the object to be called and classify it according to the system of social values.

Keywords: pseudonym, linguistic identity, social aspect of nomination, pseudonym functions.

Необхідність спеціального вивчення онімічної лексики виникає на певному етапі розвитку лінгвістичних знань як закономірна потреба запозичити лакуни, які виникли внаслідок ігнорування власних назв при описі окремих мов. Багатоплановість ономастичних досліджень, проведених

різними колективами не лише в нашій країні, а й за кордоном, викликана почасти різноманіттям системи пропріальної лексики. Кожний онімичний тип потребує особливого підходу й специфічних методів вивчення. З іншого боку, ця багатоплановість пояснюється тим, що у вивченні онімичної лексики зацікавлені спеціалісти різних галузей, оскільки дані ономастики можуть підтвердити додаткові відомості для формулювання певних положень, а вигоди різних наук до подачі й оформлення матеріалу відрізняються.

Численна вітчизняна й зарубіжна наукова література дає відповіді на питання щодо характеристики власної назви в аспекті теорії референції й теорії номінації (Дж. Мілль, Л. Блумфілд, А. Гардінер, С. Кріпке, Дж. Серль, Е. Курилович, М. Нікітін, Д. Руденко; О. Суперанська, А. Чернобров, М. Алефіренко, Л.Хайнце, М. Анікіна, В. Катерліна та ін.); соціокультурних, прагматичних та когнітивних механізмів використання онімів (О. Карпенко, Є. Отін, С. Пак, М. Голомідова, М. Рут, Т. Олійник, Л. Дука, В. Льченко, С. Співак, Т. Семенова та ін.); реалізації теорії прецедентності в проєкції на власні назви, пов'язані з відомою ситуацією або загальновідомим текстом (Д. Багаєва, Д. Гудков, І. Захаренко, Ю. Караулов, Я. Кузнецова, В. Красних, Г. Слишкін, Р. Смулаковська та ін.); визначення параметрів класифікації прецедентних онімів та їх функціонування в різних дискурсах: політичному (Д. Гудков, О. Боярських, О. Нахімова), рекламному (Ю. Грушевська, І. Крюкова, С. Кушнерук, Е. Ясавеева та ін.), мас-медійному (Е. Анікіна, Ю. Блінова, А. Пономаренко, О. Семенець та ін.), художньому (М. Захарова, Н. Міхновець, Н. Новохачева та ін.); формування терміносистеми псевдонімної ономастики (Н. Подольська, О. Суперанська, В. Дмитрієв, Б. Унбегаун, Т. Суркова, І. Масанов, О. Дей, В. Никонов, В. Бондалетов, В. Чичагов, Л. Щетинін, Д. Бучко, В. Горпинич, І. Железняк, О. Карпенко, Т. Кондратьєва, В. Німчук, Н. Павликівська та ін.).

Власне псевдоніми найменше досліджені серед онімів, можливо, саме через їх неоднозначне функціонування. До сьогодні питання генези псевдонімів, їх комунікативного статусу, структурних і семантичних моделей хоча й порушуються в роботах з ономастики, проте детально не розроблені й не узагальнені. На сьогодні в мовознавстві відсутні відповідні підстави, що дали б змогу розглядати названий клас одиниць як специфічну онімну категорію, що має відповідну систему ознак, а тому її слід розглядати з огляду на різні аспекти, що й свідчить на користь актуальності подібного наукового дослідження.

Соціальний, радше соціолінгвістичний, аспект дослідження псевдонімів визначає зв'язки людини й суспільства, професійну, культурну та інші диференціації соціуму, що реалізується в оформленні й змістовому наповненні мовних одиниць, презентує національно-культурні традиції мовної поведінки.

Ментальність же певної нації, як відомо, ґрунтується на характері людини — мовної особистості, у якому проявляються національний і соціальний нюанси. Якщо національний характер відбиває вплив на людину національного середовища, що протягом тривалого часу формує типові для представників певної нації риси, то соціальний характер акумулює в собі

атмосферу того часу, в який вона живе, незалежно від національної віднесеності. Синтез цих двох типів характеру найбільш яскраво проявляється під час вибору власної назви.

Висвітлення основних причин і наслідків для використання псевдонімів і псевдоназв і становить головну мету цієї наукової розвідки.

Псевдонім – (від гр. «фальшивий; несправжній») – несправжнє, фальшиве ім'я, яке, на нашу думку, характеризується такими ознаками: 1) відрізняється від офіційного (справжнього, зареєстрованого в документах, даного при народженні); 2) існує паралельно з офіційним ім'ям; 3) обирається для приховування носія; 4) є неофіційною самоідентифікацією носія; 5) обирається носієм самостійно, тобто є самоназвою; 6) причини приховування; 7) наявність значення неповної структури; 8) наявність прихованого денотата й сигніфіката; 9) здатність виконувати чітко окреслені функції (номінативна, езотерична, оцінна, атрактивна, еспресивна, символічна, кумулятивна); 10) можливість заміщати іншу власну назву (прізвище), а у зв'язку із цим можливість вступати в так звані синонімічні відношення з офіційною власною назвою; 11) здатність до прагматичного заповнення семантичної структури відповідною інформацією, мотивованою екстралінгвальними чинниками.

Серед неофіційних назв людей дотичними до псевдонімії є прізвиська (у побуті, у субкультурах); ім'я при постригу чи хрещенні; так звані кодові імена (у військових; у кримінально-процесуальному кодексі – для захисту життя й здоров'я свідка; в оперативно-слідчих діях – для ідентифікації агентів, що співпрацюють з органами МВС); при комбінації 1-ї 5-ї ознаки маємо справу зі зміною прізвища при одруженні, а також зміною (повністю чи частково) офіційної антропонімної формули називання у свідомому віці.

П. Чучка про приховування офіційного імені говорить так: «В Україні до псевдонімів вдаються письменники, публіцисти, рідше – карикатуристи, вчені, артисти, підпільники, військові, скаути, спортсмени... Мотивами до їх творення, за думкою автора, найчастіше виступають: а) бажання уникнути переслідування шляхом приховування від громадськості справжнього прізвища автора твору за якоюсь вигаданою назвою (**Теофіл Ортолог, Карпенко-Карий, Самовидець...** замість М.Смотрицький, І.Тобілевич, О.Маковей); б) засіб позбутися власного прізвища, яке чимось не влаштовує автора (**Олександр Олесь, Юрій Клен, Остап Вишня...** замість Олександр Кандиба, Освальд Бургард, Павло Губенко); в) нагода автора заманіфестувати через самоназву національне, ідеологічне чи естетичне кредо (**Леся Українка, Зореслав Шипавка...** замість Лариса Косач, Степан Сабол); г) спроба гумориста погратися з адресатом, заінтригувати його (**Редакційний Приблуда, Клепайло, Віршороб Голопупенко...**)» [10]. В. Капелюшний, окрім названих причин, які змушували авторів приховувати ім'я, указує ще й на такі: політичні утиски, наявність цензури, політична та ідейна боротьба, авторська скромність, невпевненість у своїх авторських силах, бажання зберегти своє інкогніто, службове становище або просто данина моді [4].

Представники різних сучасних мистецьких напрямів (письменники, співаки, скульптори, шоумени, фото- і медіа-художники, музиканти,

диск-жокеї тощо) послідовно закріплюють тенденцію до самоперейменування, проте не завжди ховаються за новою назвою (Вадим Мічковський — **Дядя Жора**, Наталя Дзеньків — **Лама**, Інеса Данилова — **Асія Ахат**, Валерій Дятлов — **Лері Вінн**, Петро Капшученко — **Енко**; Леонід Молодожанін — **Лео Мол**, Леся Вороніна — **Гаврило Гава**, Ніна Ворон, Олена Вербна). Очевидним є те, що творці самоназв — активні транслятори надбань інших культур, часто вони добирають собі псевдонім, зважаючи на традиції мовного середовища, а також з огляду на вимоги сучасної ефективної комунікації. І це не дивно, адже психологи (Л. С. Виготський, О. Р. Лурія та ін.) давно пояснили здатність певної мовної одиниці легко сприйнятись й привернути увагу тим, що запам'ятовуються не тільки і не стільки безпосередньо слова, речення або ж тексти, скільки образ, що за ними закріплюється.

Створення псевдоніма — це лінгвокреативна діяльність, спрямована на модифікацію традиційного антропонімичного смислу. «Псевдонім є знаком відсторонення, свідомого перенесення референції до реалій неутилітарного спілкування, до плану інтелектуального й естетичного значущого елемента. Псевдонім покликаний маркірувати постать творчого суб'єкта, який має етичні права на продукт діяльності. ... Особлива денотація (інтроспективний образ, який номінація пов'язує із власною творчою суб'єктивністю) і адресація широкій аудиторії пояснюють ті прагматичні установки, що спрямовують розвиток номінації. В імені, адресованому комунікантам, номінація вимальовує вербальний імідж щодо цілей власної творчої діяльності й особистого смаку» [1 : 20]. Саме тому креативна діяльність номінації вимагає від адресата глибинної різноаспектної підготовки, спрямованої на актуалізацію фонових знань, уміння розшифрувати інтенцію автора псевдонімичного найменування, у якому можуть тісно переплітатися історична доля та світогляд народу. В. Жайворонок зауважує, що «етносимволіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваною ним реалією, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів — етнокультурних концептів, або знаків етнокультури У переважній своїй більшості ці концепти стали константами української національної культури, що завжди живиться з невичерпних народних джерел» [2 : 4]. Будучи константами національної культури, зокрема власні назви стають стрижнем асоціативних полів, закріплюючи в семантиці комплекс конотативних значень, що актуалізуються в кожному конкретному контексті цілком прогнозовано. Тож не дивно, що апелятивна лексика, котра давно вже набула символічності, культурної значущості для українців, неодноразово ставала прихованою антропоназвою особи. Наприклад, «Словник псевдонімів воїнів ОУН-УПА» Н. Павликівської засвідчує вживання лексеми **Орел** у функції псевдоніма 112 разів, **Явір** — 137, **Калина** — 80, проте **Жаба** — 3, **Будяк** — 2; субстантивованих прикметників, що називають позитивні чи ситуативно зумовлені позитивні ознаки (**Бистрий** — 80, **Білий** — 72, **Вороний** — 22, **Гордий** — 20, **Грізний** — 41, **Дубовий** — 36, **Залізний** — 21, **Лютий** — 32) та інших одиниць, що, як видається, промовисто заявляють про наявні чи бажані риси носіїв псевдонімів, яких останні вкрай потребують для боротьби (**Стріла** — 25, **Скала** — 54, **Пугач** — 33, **Іскра** — 49) [7]. Зауважимо, що частотність звернення до

подібних номенів у ролі факультативної особової назви зумовлена їх етнокультурною значущістю, за визначенням В.В.Жайворонка, віднесеністю їх до особливих концептуальних мовних продуктів — етнокультурних концептів, як-от: **Орел** — «великий хижий птах, що водиться в горах або степах різних частин світу, зокрема і в Україні; цар птахів і володар небес; символізує силу і мужність, тому його образ здавна переноситься на молодого, сильного сміливого парбука, козака, чоловіка» [2 : 420]; **будяк** — «колюча трав'яниста рослина-бур'ян; за повір'ями, у будяках водиться нечиста сила» [2 : 57]; **стріла** — «1) тонкий стрижень із загостреним кінцем або гострим наконечником, який використовують для стрільби з лука; атрибут стрільця; символ швидкості; вогняною стрілою називали блискавку; сонячне проміння уявляли стрілами Даждьбога, а смуги блискавки — стрілами Перуна» [2 : 584]. Можемо сказати, що в таких псевдонімічних уподобаннях відбилася давня традиція найменування, коли власна назва людини сприймалася як один із компонентів її особистості.

Інтенсивне розширення інтернет-технологій зумовило виникнення різноманітних форматів комунікації зі встановленням правил поведінки. Так, спілкування в чатах, на форумах диктує норми комунікації, найпершою вимогою якої є створення віртуальної особистості та її самопрезентація, тобто наділення її ознаками суб'єкта з певним віртуальним ім'ям [3]. Сьогодні корпус псевдонімів учасників комунікації у віртуальному просторі різного формату представлений одиницями багатьох тематичних груп: назви літературних персонажів (**Дон Кіхот**, **Червона Шапочка** тощо), фауноніми (**Кицюня**, **Кабан** тощо), статусні назви (**Доцент**, **Принц** тощо), назви за родом діяльності (**Кіллер** тощо), етнонімі назви (**Китаць**, **Француз** тощо); оніми, утворені від назв осіб, що мають відношення до живопису (**Церетелі**, **Малевична** тощо); власні назви іншомовного походження і некириличного написання як один із засобів ідентифікації полілінгвальної особистості-учасника спілкування (**Gardenia**, **Sintonia**, **Lando** тощо), очевидно, носії таких самоназв мають досвід іншомовної комунікації й тому активно їх залучають до вживання. Зауважимо, що сучасні автори псевдонімів демонструють актуалізацію нових образів (**Бетмен**); особливості вимови однієї й тієї ж антропоназви мовою оригіналу і мовою-реципієнтом (**Тигр — Тайгер**); можливо, навмисне ігнорування правил українського правопису, що, до речі, є однією з показових ознак спілкування у віртуальному просторі, так звана «олбанська мова» (**Моряк — Маряк**; **Колобок — Калабок**); безпосередній зв'язок із сьогоденням й обізнаність щодо нових реалій життя або ж нових номенів для відомих об'єктів, подій, явищ тощо (**Драйвер**, **Андройд**, **Трініті**).

Навіть із незначної групи представлених Інтернет-псевдонімів виділяється 2/3 неукраїнських за мовною і культурною віднесеністю власних назв, які сигналізують, з одного боку, про відкритість і динамічність українців як нації і мови як системи, а з іншого, на жаль, — засвідчують розчинення й нівелювання власне українських традицій, етнокультурних констант і, відповідно, виражальних засобів мови.

Цікавий матеріал для роздумів надають сьогодні прецедентні власні назви, що стали такими внаслідок бурхливих суспільно-політичних подій

в Україні й активно використовуються у функції псевдонімів: **КаПутін** – «ка[пут+Пут]ін – Путін, якому капут»: *Ось тоді не тільки зайди схаменулися б, а й сам Капутін заговорив би значно примирливіше... До речі, 27 серпня ми дізналися, що Капутін просто начхав і на щойно відбуті перемовини з Порошенком...* [6 : 89].

Іншого «культурного» смислу набувають деякі власні назви в повсякденній побутовій комунікації, переходячи при цьому в розряд сленгової лексики. Як і будь-який інший корпус лексики української мови, масив жаргонізмів у своєму значенневому вияві – це не стільки фіксація актуальних семем, скільки своєрідна презентація картини світу сучасних українців, відбиток певного часового етапу культурного розвитку країни, її духовного й соціального життя. Отже, власні назви як елементи жаргонізованої комунікації (**Мар'я / Мар'я Іванівна** – марихуана [8 : 123]; **Наташа** – повія-слов'янка з колишнього СРСР у Туреччині та країнах Близького Сходу [8 : 233]), будучи цілком стандартно оформленими, мають інше функціональне призначення – схарактеризувати, оцінити й повідомити ставлення мовця до висловленого.

Використання певної власної назви як стереотипної зумовлене потребою легко запам'ятати і швидко відтворити в комунікативній ситуації стійкий багатшаровий комплекс інформації. Як правило, легше запам'ятовується те, що має мовне оформлення, оскільки пам'ять, як відомо, передбачає «семантичне кодування» (О.Р. Лурія та ін.) [5]. Мова ж у цьому процесі відіграє суттєву роль, допомагаючи віднайти необхідні вербальні засоби ідентифікації найсуттєвішого в речі, події, дії тощо, наприклад ключові слова. У такому разі маємо справу власне з таким застосуванням одиниць псевдонімної ономастики: вони сприяють запам'ятовуванню, зберіганню й актуалізації значень і смислів.

Окрім необхідності замінити офіційне антропонайменування з різною метою, фіксуємо також випадки неофіційного називання локальних об'єктів у зв'язку з відомою національною традицією табування певних понять (хвороба, смерть тощо). Досить поширеним явищем є використання евфемістичних назв психіатричних лікарень або цвинтарів (наприклад, у Харкові – **Сабурова дача, 15-а лікарня**; на Донеччині – **віднести (відпродати) на Бутове**, місц. – «поховати; померти. За назвою села, у якому розташоване кладовище»). Подібні назви зустрічаються дуже часто: **віднести на Кипучу, віднести на Прохладне, відправити на Грачики, піти на Кіровку** [9].

Цілком очевидно, що окреслити всі групи подібного функціонування номенів, які відрізняються від офіційно закріплених, неможливо насамперед через те, що мовна система швидко реагує на зміни різного характеру, котрі супроводжують розвиток суспільства, і передбачити кількість позицій, що підлягатимуть евфемізації чи мотивуватимуть виникнення іншої, відмінної від офіційно закріпленої назви, нереально.

Лише побіжний огляд особливостей виникнення неофіційних власних назв засвідчує їх розподіл на власне псевдоніми й псевдоназви, функціонування яких зумовлюється насамперед езотеричною функцією. Проте все частіше традиційне вживання посилюється додатковими функційними нюансами (атрактивність, аксіологічність, оцінність, символічність), що

пояснюється різними прагматичними настановами мовців, соціальним запитом суспільства на творення нових номінативних одиниць, національно-культурними традиціями комунікації.

Соціально-психологічну передумову вибору власної назви для вторинного позначення певної реальії становить усвідомлення комплексу значенневих компонентів, серед яких уявлення, сформоване в мовця про референт, різнопланові соціально значущі асоціації, численні фоново-конотативні елементи, що обумовлюють напрям лінгвокреативної діяльності учасників процесу номінації.

Таким чином, пропріальна лексика взагалі й псевдоніми зокрема на різних етапах розвитку суспільства, держави й мови, відповідно, засвідчують превалювання чи поступове відмежування від національних етнокультурних констант; вплив глобалізації й, отже, стирання національних ознак у різних галузях існування й діяльності соціуму; зміну комунікативних преференцій мовців, що неодмінно призводить до переосмислення мовних одиниць і специфіки їх функціонування. Цілком очевидно, що подібні зрушення у псевдоніміконі української мови – явище перманентне, а тому й зумовлюватимуть постійне поповнення матеріалу для подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голомидова М.В. Искусственная номинация в русском языке / М.В. Голомидова. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 1998. – 225 с. 2. **Жайворонок В. В.** Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с. 3. **Жичкина А.Е.** Социально-психологические аспекты общения в Интернете [Электронный ресурс] / А.Е. Жичкина. – Режим доступа: <http://flogiston.ru/articles/netpsy/refinf>. 4. **Капелюшний В.** Замасковані імена: псевдоніми і криптоніми та проблема атрибуції авторства в історіографії українських національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр./ Валерій Капелюшний. – К.: Нора-Прінт, 2001. – 103 с. 5. **Лурия А.Р.** Язык и сознание / Лурия А.Р. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 416 с. 6. **Нелюба А., Є. Редько.** Лексико-словотвірні інновації (2014). Словник / Загальна редакція А. Нелюби. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2015 – 220 с. 7. **Павликівська Н.** Словник псевдонімів ОУН-УПА / Павликівська Наталія. – Вінниця: О. Власюк, 2007. – 440 с. 8. **Ставицька Леся.** Український жаргон. Словник / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 496 с. 9. **Ужченко В.Д., Ужченко Д. В.** Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – Луганськ: Альма матер, 2002. – 263 с. 10. **Чучка П.П.** Українські псевдоніми : статус, структура і функції / П. П. Чучка // Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В. Винниченка. Серія : Філол. науки (мовознавство). – 2001. – Вип. 37. – С. 7.

Щербакowa Наталя Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Україна, 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

E-mail: shcherbakovanv72@gmail.com

tel: +380667111281

orcid

Shcherbakova Natalia Volodymyrivna – Candidate of Philology, Associate Professor at the Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine, 61168, Kharkiv, Bliukhera Str., 2.